

Raoul PUPO

Neki problemi komparativne povijesti: sjeverni Jadran nakon dva svjetska rata

NEKI PROBLEMI KOMPARATIVNE POVIJESTI: SJEVERNI JADRAN NAKON DVA SVJETSKA RATA

Raoul PUPO

Università di Trieste

UDK: 323.1(497.5)''19''

94(497.5)''19''

UDC: Izlaganje sa znanstvenog skupa

Ključne riječi: Sjeverni Jadran, komparativna povijest, poslijeratno razdoblje (nakon Prvog i Drugog svjetskog rata), nacionalizacija, represija.

Povijesna komparacija može biti korisna kako bi se nadvladali stereotipizirani i od ideoloških zasada izrazito zavisni narativi. U ovom će se tekstu usporediti poratna razdoblja nakon dva svjetska sukoba na sjevernojadranskom prostoru. Radi se, naime, o razdobljima u kojima je moguće uočiti izrazite paralelizme budući da se kao protagonisti pojavljuju, s jedne strane, dvije "države za naciju" koje, upregnute u osvajanje teritorija, djeluju kako na diplomatskom planu, tako i na samom terenu, dok s druge strane nalazimo izrazito pluralno i izrazito rascjepkano lokalno društvo koje se opire novom poretku i simplifikacijama koje on za sobom povlači.

Komparacija će obuhvatiti duge procese razgraničenja, vojne okupacije, politike ponarođivanja pograničnog prostora, kulturne pretpostavke netrpeljivosti prema manjinama, nasilje i njegov odnos prema čvoru rat/revolucija, pokušaje etničkog inženjeringa i prisilno premještanje stanovništva.

Ovim tekstom želio bih predložiti stanoviti obrazac komparativne povijesti, koju držim korisnom kako bi se prevladali stereotipizirani i od ideoloških zasada zavisni narativi, dugo dominantni u nacionalnim historiografijama.¹ Moguće je

¹ S obzirom na širinu i brojnost tema zahvaćenih u ovom radu, smatrao sam da je bolje ne opteretiti ga iscrpnim kritičkim referencama, koje bi, kada bi ih se obuhvatno i iscrpno navodilo, vjerojatno bile dulje od samog glavnog teksta. Ograničio sam se stoga na nužne reference samo na citirana djela.

utvrditi da su u brojnim slučajevima ti narativi, često i svjesno, odigrali značajnu ulogu u procesu izgradnje i konsolidacije suprotstavljenih nacionalnih identiteta, a nauštrb cjelovitijeg razumijevanja analiziranih fenomena. To smo već naveli nebrojeno puta pa stoga smatram da više nije posebno korisno dalje na to trošiti vrijeme.²

Usporedit će se zato dva ključna trenutka velike krize koja je u dvadesetom stoljeću zahvatila prostor sjevernoga Jadrana: prvo i drugo poslijeratno razdoblje. Radi se o dva trenutka u kojima je moguće prepoznati izrazite usporedne linije. Kao protagonisti pojavljuju se dvije “države za naciju”³ koje, upregnute u osvajanje teritorija, djeluju kako na diplomatskom planu, tako i na samom terenu, dok na drugoj razini nalazimo izrazito pluralno i izrazito rascjepkano lokalno društvo koje se opire novom poretku i simplifikacijama koje on za sobom povlači. Ta će nam usporedba – koja zbog sintetične naravi rada ne može izbjeći određenu dozu pojednostavljivanja problematike – pomoći da bolje uočimo sličnosti, kontinuitete, mehanizme akcije/reakcije, ali i specifičnosti i razlike.

Krenimo stoga redom, od problematike razgraničenja. U oba je slučaja riječ o dugom procesu, koji u prvom poraću obuhvaća šest godina (do 1924.) i čak devet u drugom (do 1954.). To razvlačenje krize oko razgraničenja generira

2 Ipak treba ukazati na neke recentne pokušaje nadvladavanja tradicionalnih pristupa koji nastoje rekonstruirati povijesne procese na sjevernojadranskom prostoru iz perspektive jednoga od upletenih subjekata. U tom novom pravcu gledaju radovi Vannija D’Alessija, Sabine Rutar, Marte Verginelle i Rolfa Wörsdörfera, a važni novi poticaji mogu se pronaći i u antropološkim djelima, kao što su radovi Pamele Ballinger. Za pregled i raspravu o mogućnostima i ograničenjima tih i sličnih pokušaja, kao i o opstojanju otpornih interpretativnih stereotipa, ponegdje i eksplicitnih, a drugdje tek u naznakama, i to na mjestima gdje bih ih se najmanje očekivalo, v. na pr. Raoul PUPO, “Alcune osservazioni su storici di campagna e storici di città lungo le sponde adriatiche”, u *Contemporanea. Rivista di storia dell’800 e del ’900*, 2 (2009), 405-412. ISTI, “Le foibe tra storiografia e uso pubblico”, u *Passato e presente*, 84 (2011), 145-163. Sabine RUTAR, “Quale confine? Sulla storiografia dell’Adriatico nordorientale”, u: *Italia contemporanea*, 266 (2012), 103-112. Marta VERGINELLA, “La storia di confine tra sguardi incrociati e malintesi”, u *Quale storia*, 1 (2007), 5-11.

3 Koristim ovaj izraz, preuzet iz knjige Rogers BRUBAKER, *Nationalism Reframed*, Cambridge University Press, Cambridge 1996., kako bih naglasio da u čitavoj srednjoj Europi sve do poslije Drugog svjetskog rata izraz “nacionalna država” zapravo navodi na krivi trag. Naime, na tom prostoru željeno preklapanje države i nacije – naravno, nikada do savršenstva ostvareno ni u drugim kontekstima - predstavlja cilj, a ne zbilju. Dok se državu shvaća kao vlasništvo nacije ili skupine nacija koje su je osnovala, koje su je stvorile za sebe (često nakon gorljive konfrontacije s vlastima nekog prednacionalnog carstva), pa ju se prvenstveno promatra u funkciji potreba nacije osnivačice, manjine – katkada i vrlo brojne – u tom se kontekstu doživljavaju kao smetnja, pa se osporava i sam njihov legitimitet.

snažnu političku nestabilnost na terenu te se ozbiljno odražava na stanovništvo.

U oba slučaja razrješenje graničnog pitanja zavisi od odnosa moći među suparnicima, a oni su pak uklopljeni u međunarodni kontekst s ograničenjima koja on nameće. Motivi koji proizlaze iz specifičnih situacija na samom teritoriju (od aspiracija samoga stanovništva pa sve do okolnosti ekonomske naravi) na koncu postaju sporedni, a gdje gdje i instrumentalni. Sjetimo se primjerice talijanskih revendikacija na Dalmaciju nakon Prvog svjetskog rata koje su u suštini bile strateške, a ne etničke prirode, ili pak francuskog prijedloga talijansko-jugoslavenske granice iz 1946. godine, koji se formalno pozivao na koncept “etničke ravnoteže”, da bi u stvarnosti ciljao pronalaženju kompromisa između sovjetskog prijedloga te onog američkog i britanskog. No, iz perspektive duljega trajanja, trenutak glavnog zaokreta predstavlja prvo poraće, budući da upravo u tom trenutku taj sporni teritorij doživljava svoju najvažniju preobrazbu, iz pred- i više-nacionalnog okvira, kakav je pružala habsburška carevina, u “države za naciju” koje, upravo jer su takve, imaju isti cilj: ponarođivanje prostora države.

To je nosivi stup politike država na pograničnim prostorima, koja postaje toliko intenzivnija koliko se opsežni segmenti lokalnog društva opiru tom ponarođivanju. Ideološki okvir unutar kojeg se te politike razvijaju može se razlikovati, ali nacionalizacijski poriv ostaje uvijek prioritetan, što je uostalom u skladu sa širim europskim trendovima, posebice u središnjem i istočnom dijelu kontinenta. Naravno, tu konzervativne i reakcionarne snage nacionalizam koriste kao jedan od svojih glavnih pokliča, ali od Drugog svjetskog rata i za cijelog poraća i dobar dio komunističkih partija igra na kartu militantnog nacionalizma kao strateškog sredstva političke legitimacije.

Sagledamo li sada drugi aspekt – vojne okupacije koje su obilježile početnu fazu oba poraća – iznova ćemo zapaziti određene vrlo izražene paralelizme, koje također prate i ne manje relevantne razlike. Usporednice se u ovom drugom aspektu uočavaju u ciljevima pojedinih okupacija. Definiramo li ih u smislu cjelovitog nadzora teritorija, dakle ne samo kao načina sprečavanja nastanka središta opozicijskog djelovanja nakanama okupacije, već i kao načina usmjeravanja lokalnog društva u pravcu prihvaćanja buduće aneksije, tada će ta definicija izvrsno odgovarati objema privremenim upravama: talijanskoj od 1918. do 1920. i jugoslavenskoj od 1945. do 1947.

Izrazite sličnosti vidljive su i u korištenim sredstvima. Sjetimo se samo prakse učestalog zaobilaženja raznih ograničenja koje međunarodne norme nalažu silama koje pod okupacijom drže teritorije čiju sudbinu imaju odrediti jedino mirovne konferencije. Tu je potom i nijekanje legitimiteta političko-upravnim organima protivnih okupacijskim silama, pa stoga posljedično i njihovo ukidanje,

kao što su jugoslavenski odbori u razdoblju nakon prvog poraća ili talijanski Odbori nacionalnog oslobođenja (Comitati di liberazione nazionale, CLN) nakon Drugog svjetskog rata. Zatim kadrovsko čišćenje upravnog aparata, posebice u strateškim poljima (policija, željeznica, pošta). Nadalje, udaljavanje dijela klera, pa i samog vrha lokalne crkvene hijerarhije, koju se smatralo kompromitiranim suradnjom s prethodnim poretom. Progon vođa nacionalno suprotstavljene zajednice, uz istodobnu snažnu podršku propagandnim djelatnostima vlastitih nacionalnih organizacija. Prisjetimo se i mnogobrojnih ograničenja nametnutih obrazovanju na jeziku suparničke nacije, ili, konačno, promjene toponima, katkada u svrhu zadovoljena potreba za rad nove uprave.

U isto vrijeme možemo uočiti i duboke razlike u metodama djelovanja. One, jasno, ne proizlaze iz apstraktne “dobrote” ili inherentne “zlobe” pojedine strane, odnosno navodne “uljuđenosti” ili “barbarstva”, već iz suštinski različitih situacija. Talijanska vojska je nakon Prvog svjetskog rata izrazito autoritarna organizacija, a nije lišena ni stanovitih političkih nagnuća, no na koncu ona je ipak izraz liberalne države. Posljedično, stopa nasilja korištenog za postizanje predodređenih ciljeva ostaje ipak suzdržana, a osjetljivost na međunarodni imidž Italije razmjerno visok. Istini za volju, ta je osjetljivost mnogo izraženija u političkom rukovodstvu nego u onom vojnom, ali ovo prvo znalo je vrlo odlučno intervenirati na ovo drugo, koje se na koncu podvrgava naredbama, premda katkada nerado. Iz toga izvire široki i ne uvijek koherentni raspon različitih ponašanja. Tako se u Trstu general Petiti di Roreto drži dosta oprezno te se otvara suradnji s demokratskim političkim snagama, u Puli pak admiral Cagni postaje oružano krilo lokalnih nacionalista, dok je u Dalmaciji admiral Millo prisiljen lavirati između poriva za svezadranskom dominacijom, neravnodušnog danuncijevskog zovu, i oskudnih resursa koje prati slaba politička podrška vlade.

Jugoslavenska narodna oslobodilačka vojska je pak revolucionarna vojna sila koja djeluje – kao što ćemo uskoro vidjeti – u jednom drugačijoj kulturi nasilja. Ona je k tome i upravo kraju privela oslobodilački rat, koji je u isto vrijeme bio i građanski rat, vođen bez milosti, za čijeg trajanja je razlikovanje vojnika i civila potpuno iščezlo. Nimalo stoga ne iznenađuje mnogo šira, sistematičnija, gotovo bi se moglo reći “neproblematična”, upotreba nasilja, pa i onog masovnog. Drugim riječima, u drugom poraću na djelu više ne vidimo onu tipičnu militarističku, autoritarnu kulturu, netrpeljivu prema ograničenjima koje nameću liberalni zakonski ustroji. Tu je na djelu jedna revolucionarna kultura, u kojoj su uništenje suparnika i teror konstitutivna obilježja novog režima. Taj je režim u istim tim danima na slovenskom teritoriju istrijebio domobrance i ustaše, i to s više truda od onog iskazanog u Julijskoj krajini prema fašistima i pristašama talijanskog

suvereniteta.

Treća točka ovog razmatranja obuhvaća mentalitet i unutrašnju logiku politike ponarođivanja i represije. Primjerice, vidjet ćemo da je apsolutno zajednička – ali i naravno i selektivna, u korist vlastitih sunarodnjaka i na štetu onih drugih – politika negacije autohtonosti svim nedavno doseljenima. U prvom poraću to su Slaveni koji se doseljavaju u posljednjim desetljećima habsburške carevine, uglavnom usporedno s izgradnjom velikih željezničkih, lučkih i vojnih infrastruktura. U drugom poraću to su takozvani “regnicoli”, dakle pridošlice iz drugih dijelova Italije, pretežno zaposleni u javnoj upravi. U oba slučaja, nacionalisti u tim pojedincima, a radi se o desecima tisuća ljudi, vide opipljiv dokaz projekta kojemu je nakana promjena “prirodnih” etničkih odnosa na tom prostoru, pa ih zato počinju isključivati iz popisa stanovništva, da bi ih na koncu nastojali i što prije udaljiti iz regije. Svakako, u pojedinima slučajevima, posebice u slučaju Trsta ili Pule, gradova koji su nastali i rasli najviše zahvaljujući imigraciji, takva je logika na rubu ludila, ali poznato je da nacionalna strast i zdrav razum nisu baš uvijek u slozi.

Još jedna važna sličnost, također na razini mentaliteta, a ne toliko pravne kodifikacije, tiče se uskrate prava na javno izražavanje vlastite nacionalne pripadnosti. Riječ je o negaciji koja se u zbilji konkretizira u vrlo različitim formama u različitim režimima, ali koja u svojoj biti skriva nekoliko temeljnih istovjetnih pristupa. Na zvuk riječi stranog i neprijateljskog jezika, izgovorenih na pogrešnom mjestu, slijedi prijekor: želiš li govoriti slavenski – ili talijanski dvadeset godina kasnije – vrati se svojoj kući, jer kuća onoga koji govori neki drugi jezik ne može biti ista kao kuća većine.

Sve dosada spomenuto tipični su sastojci kulture netrpeljivosti, a ona je pretpostavka i kulisa svim onim valovima nasilja koji su zapljusnuli ovu regiju. Na tom tragu, obuhvatno sagledavanje tog fenomena omogućuje nam da uočimo njegovu duboku spregu s čvorom rat/revolucija,⁴ tipičnog za dvadeseto stoljeće. Upravo evolucija te sprege određuje ritam promjene tih obrazaca nasilja, a ne pojedine lokalne specifičnosti.

Tako je prvi svjetski sukob učio služiti se nasiljem kao sredstvom tekuće političke borbe, a fašizam je tu lekciju najbolje naučio. Riječ je ovdje o skvadrističkoj fazi nasilja. No, upotrijebimo li taj pojam onako kako je sugerirao Elio Apih, na nespecifičan način, njime možemo obuhvatiti i čitav niz borbenih praksi toga vremena koje se izravno pozivaju jedna na drugu, od skvadrističkih

4 Preinačio sam ovdje termin preuzet iz Andrea GRAZIOSI, *Guerra e rivoluzione in Europa 1903-1956*, Bologna: Il Mulino, 2001.

napada do terorističkih odgovora na njih.⁵ Sve se ovo može činiti skromnim u usporedbi s onim što će doći kasnije, ali tih je godina u talijanskom kontekstu to bio maksimalni stupanj zamislivog radikalizma.

U doba Drugog svjetskog rata dolazi do novog kvalitativnog skoka. Naime, na istočnoj bojišnici njemačka agresija na Poljsku, Jugoslaviju, Grčku i posebno na Sovjetski Savez potakla je nastanak vrlo eksplozivne mješavine, spoja nacističke sklonosti prema eksterminaciji i boljševičkih i staljinističkih obrazaca borbe. I Talijani sudjeluju u tom novom represivnom obrascu pokoljima i deportacijama na balkanskom prostoru (i to ne pukom imitacijom Nijemaca), a odjeci tog ponašanja stižu i do Julijske krajine.

Iz te perspektive na zbivanja u Julijskoj krajini nakon 8. rujna 1943. možemo gledati kao na ekstenziju i na tu regiju obrazaca sazrelih na istoku Europe za vrijeme rata. Radi se o procesu koji se u zapadnoj Europi pod njemačkom dominacijom pojavljuje nešto kasnije i tek sporadično, za vrijeme protupartizanskog rata, od ruku u prvom redu njemačkih jedinica pristiglih s istočnih bojišta. U Julijskoj krajini, prostoru preklapanja europskog istoka i zapada, pa tako i dva djelomično različita načina interpretacije sukoba, dolazi pak do vidnog i stabilnog klizanja u povijesne obrasce istočne Europe.

Unutar tih koordinata svoje mjesto mogu naći fenomeni kao što su sistematična eliminacija “neprijatelja naroda” (uza svu rastezljivost značenja koje taj termin može poprimiti u specifičnoj lokalnoj zbilji) u istarskom rujnu 1943. od ruku organa jugoslavenskog oslobodilačkog pokreta; potom uspostava logora u rižarni u Trstu, od ruku nacista; novi i širi val masovnog nasilja koje su razbuktale jugoslavenske vlasti u proljeće-ljeto 1945. To je ponašanje izraz mnogo žešćeg radikalizma od onog koji je regija iskusila u prvom poraću i to upravo zato što su nove lekcije naučene u totalnom ratu osjetno pomakle dosege zamislivog nasilja.

I na koncu sagledajmo i posljednju usporednicu, onu etničkog inženjeringa, najvidljivijeg u valovima nasilnog premještanja stanovništva. Usporedne točke su uistinu mnoge: sjetimo se samo kako su same sebe predstavljale manjinske politike fašističkog i potom jugoslavenskog komunističkog režima (kao “etnička bonifikacija” u prvom slučaju i “talijansko-slavensko bratstvo” u drugom) i usporedimo ih potom s konkretnim rezultatima tih politika.

Na ovom se mjestu želim osvrnuti tek na jednu tezu. Historiografija je vrlo često inzistirala na razlikama između strategija dvaju režima u pogledu tretmana manjinskih skupina, nerijetko izvodeći i antitetičke zaključke. Ja bih pak prije

5 Elio APIH, *Le foibe giuliane*, Roberto SPAZZALI, Marina CATTARUZZA, Orietta MOSCARDA (ur.), Gorizia: LEG 2010.

svega želio pokušati uočiti sličnosti, polazeći i dalje od premise da se usporedba provodi komparacijom predviđenih ciljeva, sistema vlasti i kriterija djelovanja, dok je generalna usporedba između fašizma i komunizma u cijelosti izvan dosega ove analize. Štoviše, držim da je uobičajeni pogled iz ideološke dimenzije često štetio jasnoći analize teme o kojoj se ovdje raspravlja.

Mišljenja sam da ni u jednom od dva slučaja ne možemo govoriti o politikama genocidnog tipa, pa čak niti o unaprijed smišljenim projektima potpunog isključenja suprotstavljene skupine. Mislim da je prije svega uputnije govoriti o politikama selektivne integracije, premda očito ne i uz poštivanje želja pojedinaca. Temeljni je mehanizam isti: u pojedinom trenutku nacionalno vodstvo dominantne grupe razlučuje unutar manjinske skupine različite komponente, i to tako što se jedne smatra kompatibilnima s novim poretom (premda pod određenim uvjetima), a druge ne.

Preuzevši uvjerenja rasprostranjena u talijanskim nacionalističkim krugovima, fašistički je režim unutar slovenske i hrvatske zajednice izolirao manjinu koju je smatrao potpuno nesalomljivom, onu koju se u izvorima naziva “nacionalna buržoazija”, ili jednostavnije, slavenski rukovodeći sloj. On mora nestati, dok se smatra da većina drugih nacionalnih slovenskih i hrvatskih skupina, jednom kada budu lišene svog političkog vodstva, može biti asimilirana tradicionalnim politikama ponarodivanja, ojačanih snagom autoritarne države i sposobnošću društvene penetracije režima koji teži totalitarnosti.

Jugoslavenski komunistički režim će primijeniti isti mehanizam, no društveni profil talijanskoga stanovništva je različit pa je stoga ishod obrnut. One koje se u slavu ideologije naziva “narodnim masama” zapravo su tek manjina unutar talijanske nacionalne zajednice. Smatra se da je tu komponentu ipak moguće jugoslavizirati bez većih teškoća pa se u tu svrhu uspostavlja jedna pozitivna politika, poznata kao “bratstvo” (politika “fratellanze”). Ostatak talijanskog stanovništva, a to je njegov veći dio, osuđen je podnijeti teret nacionalne i socijalne revolucije koja drži da se taj dio Talijana nalazi na pogrešnoj strani.

Primjena tih strategija krije pak nemalo iznenađenja. Fašizam je uistinu u dobrom dijelu uspio pomesti slovenski i hrvatski rukovodeći sloj, ali se procjena po kojoj će se kulturno nemoćne mase moći lako talijanizirati pokazala kolosalnom pogreškom. Korisno je podsjetiti da se u istom razdoblju dosta slične situacije javljaju i u drugim europskim kontekstima, kao na primjer u Poljskoj, gdje se ukrajinska manjina puno dulje od predviđenog opire poljskim asimilacijskim politikama, pothranjivanima vjerom u kulturnu superiornost koja izrazito nalikuje isto takvom uvjerenju talijanskih nacionalista u odnosu na Slavene. U Julijskoj krajini fašistička politika selektivnog poticanja emigracije polučila je ograničeni

uspjeh, ali ni ona ne uspijeva postići zadovoljavajuće rezultate u smjeru planirane talijanizacije pograničnih krajeva.

Na drugoj strani, dvostruka komunistička i nacionalna jugoslavenska revolucija stvorila je većini talijanskog stanovništva toliko za život nepodnošljive uvjete da ga je potakla na egzodus. Složenija sudbina zadesila je one kojima je pak bila namijenjena politika "bratstva". Kao osnovno pokazalo se da ih je mnogo manje od onoga što se u početku mislilo, i to iz dva razloga. Naime, glavne skupine radničke klase, one koncentrirane u Trstu i Monfalconeu, ostaju, nakon kratke epizode u proljeće 1945., izvan granica jugoslavenske države. Također, svi širi slojevi ne-proleterskog pučanstva (seljaci, ribari, mornari) ostaju vjerni tradicionalnim vrijednostima i pripadanjima (jezik, kultura, Crkva, vlasništvo). Nakon početnog entuzijazma, uvjeti integracije i za samu radničku klasu talijanske jezične pripadnosti na koncu postaju neprihvatljivi, budući da njezini pripadnici uviđaju, djelomice već i prije krize s Kominformom 1948. godine, da vrijednosno ravnovjesje jugoslavenskog režima preteže na nacionalističku stranu.

Rezultat koji naposljetku vidimo kumulativni je ishod dvostrukog odbacivanja: ogromna većina talijanskog stanovništva odbacuje jugoslavensku državu i režim; jugoslavenske vlasti, posebice one bliže samim prilikama na terenu, odbacuju Talijane za koje smatraju, premda iz različitih razloga, da ih je zapravo nemoguće integrirati. Konačni je ishod egzodus gotovo cjelokupnog talijanskog stanovništva, kojemu se pridružuje i nezanemariv udio stanovnika hrvatskog i slovenskog materinskog jezika budući da je egzodus kompleksan fenomen koji dubinski zahvaća lokalno društvo pa nacionalni faktor nije i jedini njegov generator.

Kao što smo ukratko naznačili, obje ove politike prema manjinama idu u smjeru cjelovitog ponarođivanja i simplifikacije nacionalne strukture, ali njihove nakane u zbilji dobivaju i djelomično ranije nepredviđene rezultate. Fašistička politika, uz proces talijanizacije, potiče i obrambenu i antagonističku reakciju jačanja nacionalne identifikacije slavofone komponente. Pritom pospješuje i već postojeću polarizaciju između gradova, gdje asimilacija funkcionira prilično dobro, i sela gdje nailazi na više teškoća.

Nakon Drugog svjetskog rata, snažan pritisak na Talijane, premda s motivacijskog aspekta poprilično razrađen (čistke, nadzor, mobilizacija, prijetnje, represija, ali ne nužno i opće isključenje), u primijenjenim se metodama uglavnom pokazao jednoobličnim, tako da ga se naposljetku općenito doživljava kao napad na talijanstvo. U takvoj situaciji mehanizam optacija, koje je predvidio prvo mirovni sporazum a potom i Londonski memorandum, pospješuje skok u nacionalno okrilje i onih subjekata čija je pripadnost dotada bila u graničnoj

zoni, eliminirajući gotovo u cijelosti sive, pred- i više-nacionalne zone. K tomu, korištenje prava optacije kategorije kao što su nacionalnost, državljanstvo i stalno boravište čvrsto u jedan čvor svezuje s odabranom nacionalnom državom, dovodeći do svog vrhunca proces nacionalne simplifikacije na tom pograničnom prostoru.

Kroz te suprotstavljene, ali kumulativne impulse sjevernojadranski prostor pretvara se u razdoblju od četiri desetljeća u unitarni i pluralni teritorij, u podijeljenu regiju, unutar čijih se pojedinih dijelova prethodne nacionalne komponente pretvaraju, ne toliko u manjine, koliko u relikvije prošlosti, koje više ne predstavljaju nikakvu prijetnju prevladavajućem identitetu. Svedene dakle na tu razinu, postaje ih lako tolerirati kao marginalne u okviru nacionalne države, kako u njenoj višestrukoj verziji (bivša jugoslavenska federacija), tako i u onoj mononacionalnoj (Italija, Slovenija, Hrvatska). S vremenom ćemo vidjeti hoće li proces europske integracije pasivno preuzeti to nasljeđe iz razdoblja “država za naciju”, držeći se one stare “što je, tu je”, ili će pak dopustiti bar minimalnu obnovu pluralne teksture sjevernojadranskog ozemlja, naravno reinterpretiranog u globalizirajućem kontekstu, pa i ako će neki stari prorok nacionalne čistoće time biti osupnut.

S talijanskog preveo Franko Dota

UDK 94(497.5-15)''19''

ISSN 1846-3223

ČASOPIS ZA POVIJEST
ZAPADNE HRVATSKE
WEST CROATIAN
HISTORY JOURNAL

Monografski broj / Special Issue

SJEVERNOJADRANSKI
POVIJESNI PANOPTIKUM
UPPER ADRIATIC
HISTORICAL PANOPTICON

uredili/edited by:

Vanni D'Alessio - Mila Orlić

GODINA VI. i VII.

RIJEKA, 2011.-2012.

SVEZAK 6. i 7.

Časopis za povijest Zapadne Hrvatske
West Croatian History Journal

Izdavač / Publisher:

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci
Department of History, Faculty of Social Sciences and Humanities, University of Rijeka
Sveučilišna avenija 4, Kampus Trsat, 51000 Rijeka, Hrvatska/Croatia
tel +385(0)51/265-638

Za izdavača:

Predrag ŠUSTAR

Urednički kolegij / Editorial Board:

John ASHBROOK (Sweet Briar College), Pamela BALLINGER (University of Michigan), Daniel BARIC (Université François-Rabelais, Tours), Vesna BAUER MUNIĆ (Sveučilište u Rijeci), Emilio COCCO (Università di Teramo), Maja ĆUTIĆ GORUP (Sveučilište u Rijeci), Vanni D'ALESSIO (Sveučilište u Rijeci / Università di Napoli), Darko DAROVEC (Univerza na Primorskem, Koper), Franko DOTA (Sveučilište u Rijeci), Mila DRAGOJEVIĆ (The University of the South, Sewanee TN), Darko DUKOVSKI (Sveučilište u Rijeci), Guido FRANZINETTI (Università del Piemonte orientale, Alessandria), Kosana JOVANOVIĆ (Sveučilište u Rijeci), Aleksej KALC (Univerza na Primorskem, Koper), Heike KARGE (Universität Regensburg), Borut KLABJAN (Univerza na Primorskem, Koper), Mila ORLIĆ (Sveučilište u Rijeci), Gherardo ORTALLI (Università di Venezia), Vjeran PAVLAKOVIĆ (Sveučilište u Rijeci), Maja POLIĆ (Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU, Rijeka), Dominique REILL (University of Miami), Ludwig STEINDORFF (Christian Albrechts Universität zu Kiel), Sabine RUTAR (Institut für Ost- und Südosteuropaforschung, Regensburg), Franjo ŠANJEK (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti), Fabio TODERO (Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione in Friuli Venezia Giulia, Trieste)

Ovaj broj uredili / This issue's editors:

Vanni D'ALESSIO (glavni urednik / Editor in Chief),
Mila ORLIĆ (zamjenica glavnog urednika / Vice Editor in Chief)
Kosana JOVANOVIĆ (tajnica - urednica prikaza knjiga / Secretary - Book Review Editor)

Suradnici/Collaborators:

Emma UDOVIČIĆ, Lana OREŠKI, Vedran SULOVSKY

Jezična redakcija:

Autorska

Grafička priprema:

Jan HYRAT

Kontakti/Contacts:

Vanni D'ALESSIO
dalessio@ffri.hr
tel +385(0)51/265-638

Sadržaj

Proslov	8
Foreword	9

Pogledi na Sjeverojadranski prostor i njegovu historiografiju **Views on the Upper Adriatic and its Historiography**

Mila ORLIĆ	
Javni diskursi, nacionalne memorije i historiografija na sjevernojadranskom prostoru	13
Raoul PUPO	
Alcuni problemi di storia comparata: l'alto Adriatico dopo le due guerre mondiali	23
Raoul PUPO	
Neki problemi komparativne povijesti: sjeverni Jadran nakon dva svjetska rata	33
Guido FRANZINETTI	
The Former Austrian Littoral and the Rediscovery of Ethnic Cleansing	43
Vanni D'ALESSIO	
Ponad Egzodusa i Fojbi. Nova talijanska literatura o "Istočnoj granici"	55
Franko DOTA	
Od usuda povijesti do fatalne greške: hrvatska historiografija o stradavanju i iseljavanju Talijana Istre i Rijeke	77

Nova istraživanja o Sjevernom Jadranu **New Research on the Upper Adriatic**

Milan RADOŠEVIĆ	
Higijenske i zdravstvene prilike u zapadnoj Hrvatskoj između dva svjetska rata s posebnim osvrtom na Istru	99
Marko MEDVED	
Razmišljanje o nekim historiografskim problemima višenacionalne Riječke biskupije (1925.-1969.)	125

Nevenka TROHA	
The Slavic-Italian Brotherhood. Aspects of the Role the Italians had in the Slavic-Italian Anti-Fascist Union	149
Andrea ROKNIĆ BEŽANIĆ	
Uspostava i organizacija civilnih i vojnih vlasti u poslijeratnoj Rijeci	163
Gloria NEMEC	
Processi di formazione della minoranza italiana, memorie e interpretazioni sul tema delle opzioni	179
Gloria NEMEC	
Procesi formiranja talijanske manjine, pamćenje i interpretacije problematike “optacija”	211
Prikazi i izvještaji	
Reviews and Notes	
Piero PURINI	
Metamorfosi etniche. I cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria 1914-1975 (Milan MARTUSLOVIĆ)	245
Marino MANIN	
Istra na raskrižju: O povijesti migracija pučanstva Istre (Ivan ŽAGAR)	251
Slaven BERTOŠA	
Osebjuno mjesto Austrijske Istre: lupoglavski kraj u srednjem i novom vijeku (Matija DRANDIĆ)	255
The Royal Body Conference (Kosana JOVANOVIĆ)	260
36. Pazinski memorijal - znanstvenostručni skup (Ivan ŽAGAR)	267
Upute budućim autorima	272
Guidelines for future submissions	273